

ОСОБЛИВОСТІ ПЛАНУВАННЯ ОБ'ЄКТІВ ЛАНДШАФТНОЇ АРХІТЕКТУРИ ТА САДОВО-ПАРКОВОГО МИСТЕЦТВА ЧЕРКАЩИНИ

Гонца Ф. А., старший викладач

Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького

Анотація. У статті вперше розглядаються особливості планування об'єктів садово-паркового мистецтва Черкащини.

Ключові слова: садово-паркове мистецтво, планування, композиційні принципи.

Аннотация. Гонца Ф.А. Особенности планировки объектов ландшафтной архитектуры и садово-паркового искусства Черкащины. В статье впервые рассматриваются особенности планировки объектов садово-паркового искусства Черкащины.

Ключевые слова: садово-парковое искусство, планировка, композиционные принципы.

Annotation. Gontsa F.A. Features layout objects of landscape architecture and gardening art of Cherkasy region. The paper first discusses the features of layout objects of landscape art of Cherkasy region.

Key words: landscape art, planning, compositional principles.

Постановка проблеми. Створення будь-якого об'єкту так чи інакше призводить до того, що виникають певні системи, що формують образ, ведуть до розгалуження планувальної структури тощо. Факт існування композиційної системи обумовлений вже тим, що об'єкти садово-паркової архітектури є творами мистецтва, а як відомо, кожний з видів мистецтв має свої закони та композиційні принципи.

Якщо виходити з тієї умови, що більшість об'єктів садово-паркового мистецтва Черкащини XVIII-XIX ст. мають "природний" характер, тобто побудовані на принципах пейзажності, то основні планувальні принципи мають загальносистемний характер для всіх пейзажних парків. Але разом з

тим, створюючи нове, або штучне природне середовище їх автори керуються різними стилістичними напрямками, суб'єктивними поглядами в розумінні пейзажного мистецтва, що безумовно впливає на остаточне планувально-композиційне вирішення того чи іншого об'єкту [1].

Зв'язок роботи з важливими науковими або практичними задачами.

Стаття написана за темою та матеріалами дисертаційної роботи, відповідно до індивідуального плану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз історико-графічних матеріалів свідчить про те, що значна частина інформації з формування садово-паркових ансамблів не збереглася. Майже єдиними джерелами того періоду є фінансові, статистичні та майнові документи, що частково збереглися в архівах. Об'єкти ландшафтної архітектури Черкащини на протязі цього часу аналізувались поодинокі, в контексті вивчення конкретного пам'ятника ландшафтного мистецтва. Серед них "Государственный заповедник «Софиевка»" І. О. Косаревського [2]; "Сады, парки и заповедники Украинской ССР" І. Д. Родічкін та група авторів [4]; роботи пов'язані з реконструкцією парків Корсунь-Шевченківського, Кам'янки; дипломна робота "Художественные особенности садово-парковых усадеб на Черкасщине" Л. А. Цимбровської [5].

Сучасних ґрунтовних досліджень майже не має, а ті що були зроблені 20-40 років тому, в основному торкаються історичних питань розвитку садово-паркових об'єктів, не розкриваючи змістовності планувальних рішень та композиційних принципів, що стосуються всієї системи садово-паркових об'єктів Черкащини.

Мета статті. Головною метою статті є розкриття результатів дослідження особливостей планування ландшафтних об'єктів Черкащини.

Результати дослідження. Як вже було зазначено в попередніх дослідженнях та публікаціях, через певні історичні події на терені нинішньої Черкащини склалась такі обставини, що обумовили інтенсивний розвиток та будівництво нових об'єктів садово-паркового мистецтва. Це відбувалось під впливом об'єктивних та суб'єктивних чинників. Так кожний окремий ландшафтний об'єкт отримав лише йому притаманні особливі риси, але й разом з тим можливо прослідкувати і загальні характеристики що мають системний характер. От же, з різноманіття садово-паркових об'єктів Черкащини, можна виокремити спільні риси, які притаманні май же всім об'єктам. Перед усім цей вплив пов'язаний тими орієнтирами: смаковими, естетичними, філософськими, які були притаманні власникам та авторам парків. Всі ці орієнтири-компоненти формували національні школи, пануючи на той час тенденції у окремих регіонах в той чи інший час.

Різні ландшафтні національні європейські школи мають свої, притаманні лише їм риси. Так для англійської школи більш притаманні ексцентричні прояви у формуванні паркових композицій, французька має більший вплив декоративізму, а німецька – прямує до ідеалізму. Представники цих шкіл, які

долучились до створення об'єктів садово-паркового мистецтва Черкащини, так чи інакше, впливали на побудову та розвиток планування та композиції. Разом з тим цей процес відбувався під впливом місцевих традицій, що у поєднанні з європейськими напрямками створювали нові форми.

Тяжіння до підвищення естетичних якостей пейзажу, та розуміння того, що справжня природа неповторна, веде до створення ідеалістичних пейзажів. Такі паркові об'єкти створювались під впливом пасторальних пейзажів доби рококо, що формувались на основі "ідеальних" пейзажів, змальованих "з натури" в мальовничих місцях Європи. Але на противагу рококо, ідеалізація мала не такий значний вплив, і спрямовувалась на збільшення сортового різноманіття, насичення екзотичними та рідкісними рослинами.

Вплив реалізму, який мав домінуючий характер у філософських поглядах того часу, обумовив існування реалістичного пейзажу. Але ж розуміння реалістичності, логічність побудови пейзажу кожний з авторів трактує по своєму. На початку розвитку реалістичного напрямку в садово-парковому мистецтві, лише підкреслюються якості природи, підсилюючи її ефектними прийомами. Разом з тим, бажання досягти максимально красивий та естетично довершений образ парку веде до відходу від простої, навіть дикої природу в сторону декоративної, театралізованої природи. З розвитком реалістичної школи та з метою досягти максимального натуралізму, автори привносять у композицію "натуральні" подекуди різкі, та навіть естетично не привабливі моменти. Цей прийом більш характерний для парків кінця XIX ст. і є крайнім проявом реалізму [3].

Досліджуючи паркові об'єкти можна в деяких випадках, визначити первинний напрямок розвитку того чи іншого парку, представники якої зі шкіль працювали над створенням композицій та інше. Але разом з тим, загально державницькі "вподобання" власника, не завжди відповідають панівній стилістиці в країні. Так російські землевласники залучали для створення парків англійських, бельгійських, німецьких майстрів, а польські інколи залучали російських авторів. Власники українського походження мали більше вплив місцевої школи, та синтезували в своїх композиціях різні напрямки садового мистецтва, що спостерігали в сусідніх маєтках.

В першу чергу, своєрідність планування полягає в синтезі різних шкіл ландшафтного мистецтва, який відбувся протягом XVIII-XIX ст. на території Черкащини. Процес утворення нових пейзажних парків відбувався досить інтенсивно і до створення їх залучались фахівці з різних країн. От же слід припустити те, що залучені фахівці мали обмежений час на дослідження місцевих традицій, і втілювали ідеї які близькі замовникам та їм. Оскільки замовниками виступали польські та російські аристократи, тому можна припустити, що якась загальна модель сприйняття світу, тенденції та інше можливо виокремити у паркових композиціях, власниками яких були представники однієї держави. Але не зважаючи на те, що значна частина території Черкащини 1793 року перейшла під владу Російської Імперії, частина

земель залишилися у польських землевласників. От же протягом усього XIX ст., майже до 1918 року, зберігається вплив різних підходів до ландшафтного мистецтва та формування паркових образів. Разом з тим, з середини XIX ст. набирає силу українська буржуазія, що створює свої власні садово-паркові об'єкти, які ґрунтуються в першу чергу на місцевих традиціях садівництва, тому що нові замовники ландшафтного мистецтва вихідці з українського селянства, з глибокими тисячолітніми традиціями.

Довгий час, протягом XVI-XVII ст. на території Черкащини дуже складно було створити сталі паркові утворення, лише тому, що тут постійно відбувались озброєні конфлікти, війни та повстання. Все це унеможливило створення таких довготривалих та коштовних об'єктів, як парки. Тим більше популярні в той час тенденції регулярного планування, вимагали дуже значних коштів і кропіткої багаторічної роботи.

Розвиток садово-паркових об'єктів на території нинішньої Черкащини відбувався не рівномірно, а мав уривчастий, не постійний характер. Це ж стосується окремих пам'яток. У багатьох випадках, зміна власників, вела до того, що значного впливу зазнавала і сама садиба, і всі її складові компоненти. Інколи зміна власника, вела до того, що вся садиба переносилась на інше місце і створювалась заново. Так наприклад у с. Козацькому, Звенигородського району, було виявлено 3 повноцінних садово-паркових комплекси, кожен з яких існував у свій час. Перший об'єкт відноситься до середини XVIII ст. і належав польському землевласнику Любомирському. Згодом навколо нього з формувалась житлова забудова, і нові власники, російський князівський рід Голіциних, створили на околиці села, за майже 2 км від попередньої нову садибу, з парком та господарським двором, не прив'язуючи до старої садиби. Через декілька поколінь власників, нащадки цих маєтностей Куракіни, розбили новий парк, за межами села, так само майже за 2 км, але вже залучили в планувальну композицію і старий парк та його споруди. Такі тенденції не поодинокі і зустрічаються в історії багатьох парків Черкащини.

Тож однією з перших загальних характерних рис можна визначити таку, що садиби створювались на околиці населених пунктів чи по за межами, що створювало більш комфортні умови для власників, та надавало можливість для подальшого розвитку. Другою особливістю є те, що переважна більшість досліджуваних об'єктів розташовані у напрямку ключових населених пунктів, основних та домінуючих транспортних шляхів та напрямків. Так власники садиб немов би зустрічають подорожувачого. Згодом напрямки та орієнтири змінились, і в сучасному плануванні населеного пункту садиби та їх складові розташовані або взагалі по за межами, або з протилежного боку до домінуючого сучасного планувального акценту, чи планувальної вісі. Знаючи це, можливо відтворити минулі планувальні орієнтири та головні планувальні вісі.

Іншою особливістю було те, що в переважній більшості, садиби Черкащини кінця XVIII – початку XIX ст. являли собою сезонні садиби, призначенням яких був літній спокійний відпочинок в поєднанні з виробничою

діяльністю. Лише деякі садиби мали характер місць основного перебування, і то це визначилось лише у 2-й половині XIX ст. Про це свідчать не лише історичні документи, спогади сучасників, а й те, що палацова частина садиби мала слабо-розвинений характер. В значній кількості садиб кінця XVIII – початку XIX ст. палаци були одноповерхові, дерев'яні, тісно пов'язані з господарською частиною. Лише окремі палаци, переважно польських землевласників на кінці XVIII – початку XIX ст. були капітально збудовані споруди, і були місцем постійного проживання їх власників. Згодом, на початку XIX ст. цегляні палаци почали будувати і російські землевласники. Але не зважаючи на те, що будівлі мали характер тимчасового перебування на літній період, паркова частина закладалась зразу і значних розмірів, поступово наповнювалась всіма необхідними парковими елементами та композиціями.

З часом в багатьох садибах підсилювалась роль господарської частини, яка переросла у виробничу. В той час житлова та репрезентативна частина садиби виокремлювалась і знаходились або поруч (у невеликих маєностях) або на відстані.

На кінець XIX ст. сформувалась чітка функціональна структура садиби. Якщо наприкінці XVIII – початку XIX ст. господарська частина була мало відділена від палацу і існувала або поряд з ним, то у XIX ст. відбувається розмежування функціональної та безпосередньо садибної (палацово-паркової) території. Це видно на прикладі садово-паркових об'єктів с. Козацького, с. Мошен, с. Стеблева, с. Ягубця та багатьох інших.

Чітке функціональне зонування садиби мало безпосередній вплив і на зонування паркових територій. До того ж на Черкащині, ми маємо об'єкти ландшафтного мистецтва – представників різних напрямків, то для них є характерними певні особливості планування.

Розглянемо детальніше основні планувальні елементи каркасу пейзажного парку. Так для парків-представників російської школи ландшафтного мистецтва характерним є виокремлення ролі палацу у загальній композиції. палац є ключовим елементом і вся композиція підпорядкована йому. У переважній більшості об'єктів, палац має офіційний, головний фасад та більш вільний у трактуванні форми та стилю парковий фасад. Палац розташований переважно на найвищому місці території садиби.

Головна вісь палацу направлена перпендикулярно основній дорозі, а сам під'їзд до палацу має чітку симетричну побудову. Алея що веде до палацу має прямолінійну форму з симетрично розташованими квітниками та розташована по головній вісі офіційного фасаду. Парковий фасад має більш вільне трактування стилю, більше декорований та відкритий. В окремих випадках (Тальне, Шпола, Дубрівка) парковий фасад найбільш виразний. Головні вісі палацу підпорядкований парковий партер, фонтани та інші об'єкти композиції, які розташовані поблизу палацу.

Інша, не партерна частина парку, розташовується на схилі, що спускається до води. В окремих випадках завершенням головної вісі палацу є

штучний острів та став. Тобто парки-представники російської школи мають чітку композиційну структуру, яка підпорядкована головній вісі палацу та мають поодинокий вплив регулярного планування, наприклад садово-паркові об'єкти с. Будище, с. Дубрівка, м. Тальне, м. Шпола, м. Корсунь, с. Гельмязів, с. Велика Бурімка, м. Дравів, с. Степанці та багато інших.

Для парків які зазнали вплив європейського садово-паркового мистецтва, характерним є те, що планувальна схема є більш вільною. Головною композиційною домінантою є не палац, а сам маршрут перегляду парку, основні алеї та галявини. Палац виступає як рівнозначний до інших композиційний елемент. Або у деяких випадках палацу взагалі може не бути, як наприклад в “Софіївці”, роль палацу виконує оранжерея та невелика будівля для прийомів. До такого типу планування відносяться і парки російських землевласників кінця XIX ст. Але тут більш складна диференціація принципів планування.

При створенні парку природні фактори місцевості деякою мірою змінювались з розрахунку забезпечення найбільш сприятливих умов для відвідувачів парку. З метою більшої художньої виразності пейзажів в композицію парку залучають природні ландшафти. Підходи до території парку формують первинний характер паркових композицій, так би мовити презентують його. Переважно на рівнинній частині влаштовують прямолінійні алеї, архітектурні об'єми підкреслюють глибину перспективи, а виконання алеї з монокультурних насаджень, щільно посаджених вздовж поздовжньої вісі в один чи два ряди підкреслюють цю перспективу. У таких випадках розташування дерев вирішується регулярними прийомами, наприклад прямолінійна алея під'їзду до “Софіївки” сформована тополею пірамідальною, що створює контраст і акцентує на перспективі головного входу.

Використовують кущі у випадках коли алеї що є підходами до парку є об'єктами паркової композиції. В цих випадках кущами формують куліси, які спрямовують погляд відвідувача. Для створення таких алеї використовують липи, каштани, клени, горіхи. Поряд з тим високі декоративні властивості круглий рік мають хвойні породи дерев, такі як ялини, туї та інші. Якщо алеї влаштовують на основі вже існуючого лісового масиву то часто використовують сосну, яка контрастує з домінуючими місцевими листяними породами дерев.

Криволінійна за планувальними якостями алея в значній мірі обумовлюється рельєфом місцевості, лінією берегу водоймища чи загальним композиційним задумом. Для формування алеї такого типу застосовували переважно монокультурні насадження. Щільну посадку дерев використовували у випадках коли не потрібно відкривати з алеї вигляд на паркові пейзажі. Якщо ж необхідно в деяких випадках відкрити той чи інший пейзаж, то їх зв'язували з плануванням окремих ділянок алеї вздовж поздовжньої вісі. На вузлах де криволінійна алея згинається, часто влаштовували провітри в яких розкривали дальні пейзажі обрамляючи їх у передній план дерев алеї.

Якщо алея проходить вздовж схилу чи в низовині, рослини розміщували так, щоб не було видно схилу. Для цього загущували посадки дерев та кущів. Це надавало можливість показати пейзажні частини схилів чи долини в оточенні темного переднього плану, наприклад парк на х. Княгиніне (с. Суньки). При створенні під'їзної алеї до парку завжди архітектурні рішення поєднували з композиціями насаджень. Якщо парк розташований в межах населеного пункту, то його пішохідна алея пов'язувалась з архітектурою та забудовою міста, а по за межами населеного пункту, алеї створюють настрій у підході до парку.

Ширина головних алеї коливається від 5 до 30 м, що обумовлено як практичними вимогами до головної алеї так і декоративними. Найбільш широкі алеї в парку переважно поєднують вхідну частину в парк з палацем. В той самий час створювались алеї не широкі з врахуванням ширини крони дерев, утворюючи затемнений зелений коридор. Такий прийом часто використовували при створенні другорядних алеї. Алеї формували з довговічних переважно однотипних порід дерев таких як липа, ялина, каштани, дуба, берези, сосни та інших. Так наприклад, у формуванні під'їзних алеї широко використовувались кущові насадження, а вже у створенні головних алеї, цей прийом дуже рідко зустрічається.

У випадку коли головна алея прямолінійна, створюється глибока перспектива в кінці алеї. Для цього часто крони згущують, утворюючи контраст з площею поблизу палацу. Коли головна алея має криволінійне планування створюється декілька контрастних пейзажів вздовж вісі алеї, максимально збагачуючи композицію та підсилюючи естетичний ефект і настрій. На місцях перетину алеї та доріг не відкривають глибоких перспектив, а навпаки максимально густо закривають місцевість, створюючи закриті композиційні системи, так як наприклад у парку "Дарівка" м. Шпола.

Висновки. Виходячи в вищезазначених характеристик планувальних систем пейзажних садово-паркових об'єктів Черкащини можливо зробити наступні висновки:

- Розташування паркових утворень в структурі поселень пов'язане з домінуючими напрямками у бік більш значущих населених пунктів. Так для правобережної Черкащини головним є київський напрямок, і тільки у південній частині планувальні вектори змінюються у напрямку південних поселень. Для лівобережної частини Черкащини характерним є розташування паркових об'єктів у напрямку Яготина-Полтави, що є пріоритетними на цій території.
- Безпосереднє розташування садово-паркового об'єкту в структурі поселення свідчить про час його заснування та характер садиби.
- Крізь призму особистості можливо виокремити орієнтири, які були основою тієї чи іншої планувальної системи, з характерними для неї ознаками національної школи садово-паркового мистецтва.
- Планувальний каркас композиції садово-паркового об'єкту складається з системи доріг які тісно пов'язані з рельєфом місцевості.

Подальший напрямок дослідження. В подальших дослідженнях планується поглиблене вивчення художньо-стилістичних особливостей та композиційних принципів об'єктів садово-паркового мистецтва Черкащини.

Література:

1. Архитектурная композиция садов и парков / Под общ. ред. А. П. Вергунова. – М.: Стройиздат, 1980. – 254 с.
2. Косаревский И. А. Государственный заповедник «Софиевка». – К.: Издательство академии архитектуры УССР, 1951. – 55 с.
3. Лихачев Д.С. Поэзия садов. К семантике садово-парковых стилів / Д. С. Лихачев. – Л.: Наука, 1982. – 344 с.
4. Родичкин И. Д., Родичкина О. И., Гринчак В. С., Сергеев В. С., Фещенко П.И. Сады, парки и заповедники Украинской ССР. – К.: Будівельник, 1985. – 160 с.
5. Цымбровкая Л. А. Художественные особенности садово-парковых усадеб на Черкащине. // Дипломная работа. – К., 1985. – 60 с.

Надійшла до редакції 30.03.2010